

İslam Çevre Ahlakına Dair Bir Yöntem Denemesi

A Method Trial on Islamic Environmental Ethics

HASAN ÖZALP

Sivas Cumhuriyet University

Received: 08.08.2022 | Accepted: 12.09.2022

Abstract: The world of being that surrounds man, formed by cities, forests, seas, and the sky is called the environment. These places are the habitat of all living things like humans. Although the man was a part of these areas, he began to damage these areas over time. In parallel with the technical progress, trees were cut down, soil and water became polluted, and the sky began to be poisoned. Environmental problems began to destroy the future of man and all living species. For this reason, thinkers have started to produce solutions to overcome these problems. For this purpose, they developed new environmental theories and environmental moral principles. In this process, there is no doubt that the Islamic faith, which guides humanity and claims universality, also has solutions to the problems experienced. The environment had an important place in the Qur'an and the life of the Prophet Muhammad. However, since there were no destructive environmental disasters in their periods, Islamic scholars did not make a systematic discourse on the subject. Today, however, it is necessary to formulate a systematic environmental theory of how Muslims should view the environment. Because in many academic circulars, the environmental principles of the religion of Islam are frequently asked. In this article, we will try to develop a method and theory on Islamic environmental ethics. Our claim is relative and aims to present a perspective to scientists who want to work on this subject.

Keywords: Environment, environmental pollution, environmental ethics, Islamic environmental ethics theory, method.

Giriş

İnsan kendisini dağlar, vadiler, denizler, akarsular, ormanlar, çiçekler ve kuşlar gibi varlıklarla kuşatan bir varlıklar evreninde yaşamaktadır. Kendisi de aynı zamanda bu çevrenin bir parçasıdır. Tüm varlıklar insanın yaşamasına ve varlığını devam ettirmesine katkı sağlamaktadır. Hatta insan yaşamının en temel argümanlarıdır. İnsan da çevrenin bir parçası olmak sebebiyle çevreye, varlıklar dünyasına karşı sorumludur. Kendisini bir çatı gibi koruyan ve rahmet tecellisi yağmurların olduğu atmosferden tutun, nefes almak için ona oksijen üreten çiçeklere ve ağaçlara, etinden, sütünden ve yününden faydalandığı hayvanlara kadar her şeye değer vermeli, korumalı ve onların devamlılığını sağlamalıdır. Aslında insanın etrafını kuşatan bu varlıklar dünyasını koruması ve ona değer vermesi için ille de bir fayda görmesine gerek yoktur. İnsan, bu çevrenin bir parçası olduğu için tüm varlıklara değer vermesi ve koruması gerekir. Fakat yaşadığımız çağda insanlığın hammadde ihtiyacı, sanayileşme, kontrolsüz ve bilinçsiz tüketimi, teknik ve teknolojik ilerlemesi doğal alanlara ve canlılara zarar vermeye hatta onları yok etmeye başladı.

1. Çevreye ve Tüm Varlıklara Yönelik Bir Saldırı ve Yıkım: Fesat

Kuranı Kerim'e göre varlıklar dünyasında her şey düzenlidir ve dengelidir. Allah tüm kozmik ve biyolojik gerçekliği bir denge ve düzen içerisinde yaratmıştır (55/Rahman, 5-8). Fakat insan yaptığı eylemlerle tüm bu denge ve düzeni bozmuş ve bozmaya devam etmektedir (30/Rum, 41). Özellikle son zamanlarda yaşanan bir kısım küresel çevre felaketleri bize göstermektedir ki; insan, bırakın çevreyi korumayı ona korkunç zararlar vermektedir. Denizleri kirletmekte, balıklara zarar vermekte, ormanları; ağaçları ve bitkileri yok etmekte, havayı ve toprağı mahvetmektedir. Çevrenin ve orada yaşayan tüm canlıların varlığını ve hayatını olumsuz yönde etkilemesi, zararlı maddelerin hava, su ve toprağı karışarak varlıklar üzerinde yapısal zararlar oluşturması, doğalarını ve işleyişlerini bozmasına *çevre kirliliği* denilmektedir. Aslında doğaya ve içindekilere zarar veren her şey çevre kirliliğidir.

Tüm bu çevre kirliliğinin ve felaketlerinin nedeni insandır. İnsan çevreyi mahvederek kendi geleceğini yok etmektedir. İnsanın çevreyi kirlile-

mesinin birçok nedeni vardır. Ancak görünen en önemli nedenlerden bazıları, insanın doyumsuzluğu, kontrolsüz üretimi, bilinçsiz tüketimi ve israftır. Bu bağlamda insanın çevreyle kurmuş olduğu sağlıklı ve ruhsuz iletişimi, egosu ve bencilliği kirlilik ve yıkıma neden olmaktadır.

Hemen hemen tüm felsefi doktrinlere göre, insan bir eylemi yapmadan önce zihninde bir kurgu ve düşünceye sahiptir. Yani önce kurgular ve plan yapar sonra eylemi gerçekleştirir. Bu sebeple çevre kirlenmesine neden olan ve çevreden önce kirlenen insan ruhu ve zihnidir. Bu nedenle çevre temizliğine önce insan zihninden ve ruhunda başlamak gerekir. Evimizi, sokağımızı, çevremizi, denizleri ve ormanları temizlemeye önce zihinlerden başlamak gerekir. Nesillere iyi bir çevre ahlakı öğretilmeli; çevrenin değeri ve önemi anlatılmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de insanın çevreye ve tüm varlıklara yönelik yıkımı fesat kavramıyla ifade edilir. Fesat aslında çok kuşatıcı bir yıkım faaliyetidir. İnsanın, bitkilerin, hayvanların ve tüm varlıkların yok edilmesi, doğalarının değiştirilmesi ve bozulması fesat olarak görülür. Fesat kelimesi etimolojik olarak, bir şeyin değişmesi, az olsun çok olsun normalin dışına çıkmak anlamlarına gelmektedir. Bu kelimeyle eş anlamlı olarak sirkat, fücûr, nifâk, fitne ve zulüm kavramları da zikredilir. Bu şekliyle fesat, barış ve düzenin zıttıdır (Yüksel, 2020, ss. 50-51).

Fesat kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sosyal, iktisadi ve doğal düzeni bozmak gibi farklı şekillerde kullanılır. Konumuzu ilgilendirdiği şekliyle kozmik ve biyolojik düzeni bozmayı ifade eden ayetler dikkat çekicidir. Kozmik düzenin insan eliyle bozulduğunu ve bunun insanlık için ağır sonuçlarının olacağını ifade eden ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulmalar (fesat) ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır (30/Rum, 41).

Son on yıllar boyunca denizler ve karada yapılan nükleer ve kimyasal silah ve ilaç denemeleri, biyolojik atıklar, fabrika atıkları, zirai ilaçlar kozmik düzenin bozulmasının bir parçası olmuştur. Bununla birlikte bu sistemlerde biyolojik bozulma ve yıkım daha korkunç boyutlara ulaşmıştır.

O, (senin yanından) ayrılmaya yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez (2/Bakara, 205).

Müfessirlerin birçoğu bu ayeti dünyayı imar etme konusunda en çok ihtiyaç duyulan şeylerin bu ikisi (ekin ve nesil) olduğunu ve bununla ifade edilen durumun insanların kanını dökmek ve bitki türlerini ve ağaçları keserek veya yakarak vs. yok etmek şeklinde anlamışlardır (Razi, 2002, s. 13-17). Ayetin devamı ise hayli ilginçtir. Allah bozgunculuğu sevmez.

Şayet anakronik bir okuma olmazsa Kur'ân-ı Kerim'in mesajının evrenselliğini de dikkate alarak şöyle bir yorum yapılabilir. Bugün özellikle gen araştırmaları canlı türünü kopyalama ve klonlamaya odaklanmıştır. Klonlamalar ise tıpkı ayette belirtildiği gibi bitki ve hayvan (insan ve at gibi canlılar) insan geni üzerinde yapılmaktadır. Yaptıkları şey her ne kadar bir insan yaratmak değil de kopyalamak şeklinde olsa da bazen yaratılışın ve fitratin sınırları dışına çıkıldığını duymaktayız ve okumaktayız. Örneğin insanları doğmadan önce bazı şeylere programlamak ve daha itaatkâr ve güçlü askerler elde etmek için insan geninin katır geniyle sentezlenerek melez türler yaratılma gayretine girildiğini okuyoruz (Tartışmalar için bkz. (McKibben, 2006). Bu bağlamda ayette geçen ekin ve nesil kavramlarının fitratı yani doğal düzeni bozmaya yönelik bir uyarı olabileceği kanaatindeyiz. Yani ayet açısından baktığımızda kişisel düşüncemiz klonlama ve kopyalamanın bir sakıncası yoktur. Ancak biyolojik dengeyi ve düzeni değiştirme ve bozma noktasına gelindiğinde yürütülen faaliyetlerin doğru doğru değildir. Yani bu bir fesat olarak görülebilir. Bazı araştırmacılar yapılan bu çalışmaların gelecekte insanın faydasına olabileceği iddiasında bulunmaktadır. Evet, bu araştırmaların insana faydası olabilir ancak süreç fitratı değiştirme ve bozma aşamasına gelirse yapılanlar doğru değildir. Allah bozgunculuğu sevmez. Bu konudaki aşırı ısrarı ise, *"Teryüzünde fesat çıkarmayın"* denildiğinde, *"Biz ancak ıslah edicileriz!"* derler (2/Bakara, 11) ayeti ile yorumlayabiliriz. Fakat insanın inatçı ve aceleci yapısı bu arzusunun önüne geçemeyecek gibi görünüyor. Bununla birlikte insan karadaki ve denizdeki canlılara zarar vermeye devam ediyor. İnsan çevreye yönelik yıkıma devam edecektir ancak bunun da bir bedeli olacaktır. İnsanın başına daha korkunç şeyler gelmeden çevreye yönelik bu zarar ve yıkımından vazgeçmesini umuyoruz.

Peki insanın karada ve denizde yaptığı ve sonucuna katlanacağı bozulmalar nelerdir? Bahsi geçen çevre kirliliğinin en önemli nedenleri arasında

kabaca doğal kaynakların ölçsüz kullanılması, plansız sanayileşme ve endüstrileşme, hızlı nüfus artışı ve plansız kentleşme gösterilmektedir. Bununla birlikte insanın gözlemlediği ve göremediği onlarca faktörde vardır.

Çevre Kirliliğinin Türleri ve nedenleri:

- Hava kirliliği: Kömür tüketimi, araç egzozları ve fabrika bacaları gibi yerlerden kontrolsüz ve bilinçsizce havaya salınan zehirli gazların oluşturduğu kirliliktir.

- Su kirliliği: Kanalizasyon, sanayi ve fabrika atıklarının akarsu, göl ve denizlere salınması sonucu ortaya çıkan kirliliktir. Su da yaşayan tüm canlı türleri ve suyun etrafında şekillene yaşam bundan olumsuz etkilenir.

- Toprak kirliliği: Zirai ilaçlama, çevresel atıklar, çöpler vs. gibi zararlıların toprağa karışması sonucu oluşan kirlilik türüdür. Bu tür atıkların geri dönüşümü sağlanırsa zarar minimuma indirilebilir. Hemen hemen tüm canlı türleri bundan doğrudan ve dolaylı olarak zarar görmektedir.

- Gürültü kirliliği: Araba kornaları, yüksek müzik, motorlu araçları gibi sesli uyaranların ortaya çıkardığı ses kirliliğidir.

- Radyoaktif kirlilik: Nükleer enerji santrallerinin sebep olduğu kirlilik türüdür. Özellikle devletlerin silahlanma yarışı bu kirliliğin boyutlarını artırmaktadır. Nükleer kirlilik geri dönüşü olmayan korkunç ve yıkıcı sonuçlara neden olabilir.

Toprağın, suyun ve havanın kirlenmesine neden olan etmenler ise,

- 1) Gecekondulaşma ve çarpık şehirleşme,
- 2) Aşırı sesli ve gürültülü uyaran kullanımı,
- 3) Şehirlerin, sokakların ve diğer yaşam alanlarının gereğinden fazla ışıklandırılması
- 4) Endüstriyel ve kentsel kaynaklı gürültü kirliliği,
- 5) Motorlu deniz ve kara araçları ve onların ürettiği zararlar,
- 6) Suyun gereksizi kullanımı sulak alanların ve göllerin kurutulması,
- 7) Kontrolsüz gübre ve zirai mücadele ilaçları,
- 8) Maden ocaklarının suya, toprağa ve havaya yıkıcı etkisi,
- 9) Kanalizasyon sularının arıtılmaksızın doğaya salınması,
- 10) Katı atıklar ve çöplerin kontrolsüzce doğaya atılması,

- 11) Kontrolsüz ve düzensiz sanayileşme,
- 12) Fabrikaların kimyasal atıklarının doğaya bırakılması,
- 13) Yangın ve kontrolsüz ağaç kesimi ile ormanların tahribi,
- 14) Kaçak avlanma,
- 15) Aşırı otlatma ve doğal bitki örtüsünün tahribi,
- 16) Tarım arazilerinin bina yapımına açılması ve yanlış kullanımı,
- 17) Kişi başına tüketilen gıda, su ve enerji tüketimindeki artış,
- 18) Plastiklerin yağın olarak kullanımı ve doğada çözünememesi
- 19) Geri dönüştürülemeyen atıklar,
- 20) Sera gazı yayan aletlerin yaygın kullanımı,
- 21) Radyasyon yayan cihazların üretimi ve fazla kullanımı,
- 22) Kimyasal içerikli ürünlerin aşırı kullanımı,
- 23) Nükleer santraller.

Bu sorunlar günlük yaşamda gözlemlediğimiz veya haberlerden sıkça duyduğumuz şeylerdir. Oysa sorun daha karmaşık ve çok boyutludur. Çünkü insanın gözlemleyemediği ve bir kısım siyasi ve ekonomik nedenlerle gizlenen veya fark edilemeyen onlar sorun vardır (Bkz. (Baykal & Baykal, 2008, ss. 5-7). Problemin özünde ise insanın acımasız kontrol etme isteği, sınırsız hırsları, bilinçsiz tüketim arzusu, baş edilemez rekabet duygusu gibi ahlaki sorunlar yatmaktadır. Oysa bir Kızılderili Şefi olan Seattle'ın topraklarını isteyen Amerikan başkanına yazdığı gibi: *Ancak son ağaç kesildiğinde, son nehir zehirlendiğinde ve son balık tutulduğunda paranın yenilebilir bir şey olmadığını anlayacağız*. Tüm bunları aşmanın belirli inanç ve ahlak ilkelerine dayandığını kabul etmemiz ve siyaset, eğitim ve ekonomik faaliyetlerimizi bu ilkeler çerçevesinde şekillendirmemiz gerektiği artık vazgeçilmez bir gerçektir. İşte bu çerçevede İslam inancının çevreye bakışını ele almak istiyoruz.

2. İslam'ın Çevreye Bakışı

Evren tüm içindekilerle birlikte Allah'ın bir sanatıdır. Bu sebeple değerlidir. İnsan kendisine çevrenin içindekilerle birlikte emanet edildiği bir varlıktır. Ayetler ve hadislerde doğal çevre, bitkiler ve hayvanlar ile ilgili ahlaki tavsiyeler olmasına rağmen ahlak kitaplarında aynı ölçüde gerekli

hassasiyetin gösterilmediğini görüyoruz. Şüphesiz bunun nedeni o dönemlerde insan eliyle çevreye bu ölçüde ağır zararın verilememesi ya da verilen zararın bu gün ki kadar hissedilmemesi olabilir. Çünkü ne plastikler, sanayi atıkları ve çöpler ne de biyolojik ve kimyasal atıklar o dönemlerde yoktu. Nüfus kalabalık olmadığı gibi, bilinçsiz ve şuursuz bir üretim ve tüketim kültürü de yoktu. Açıkçası insan doğaya karşı bu kadar acımasız ve hunhar değildi. Atıkların birçoğu doğal olduğu için yine doğaya dönüşüyordu. Örneğin arkeolojik kazılarda 3. ya da 11. yüzyıldan kalma bir pet şişe atığına veya otomobil lastiğine henüz rastlanmamıştır. Açıkçası eski çağlardan kalma hiçbir çevresel atık yoktur.

Fakat bugünün insanı, korkunç bir şekilde kendi yaşamını dahi tehdit edecek boyutta bitkilere, hayvanlara ve doğal kaynaklara zarar vermektedir. Oysa İslamiyet insanı halife yani Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi yapmış, varlıkları onun emrine vermiş (teshîr) ve tüm bu değerlerin korunmasını istemiş ve koruma görevini de insana vermiştir.

Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrine vermiştir (teshîr). Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır (45/Casıye, 13).

Fakat ve malesef insanoğlu ayetin sonunda ki “*Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır*” ilahi hikmetini anlayamamış ve etrafındaki çevreye yönelik hilafetini adalet ve itidal ile değil kötülük, zulüm ve tahrip ile devam ettirmiştir. Hatta bazıları dinlerin “varlıkları insanın emrine/eline verildiği” mesajının çevrenin yok edilmesinin en büyük nedeni olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa İslam’a göre emanet ve hilafet demek, emri altındaki varlıklara kahr, zulüm ve kötülükle muamele etmek değildir. Aksine varlıkların gerçek sahibinin Allah olduğunu, bütün bunların geçici olarak yaşamak ve korumak amaçlı insanın emrine verildiğinin bilgisi ve şuurunda olmaktır. Bu sebeple teshîr yani varlıkların insanın emrine musahhar kılınması insanın onları dilediği gibi kullanması değil koruması, imar etmesi ve ihyadır. Evet, İslam’a göre insanın bu dünyada etrafını kuşatan tüm varlıklara karşı görevi imar, inşa, ihya ve muhafazadır.

Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih’i gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı imar etme görevi verdi (11/Hud, 61).

İslam'a göre insanın inşa görevi varlıkları imar ve muhafazadır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde doğal kaynakların, bitkilerin ve hayvanların korunmasına yönelik tavsiyeler ve emirler vardır. Bize görede hayvanların hakları insanların tasarrufuna bırakılmamalı, hukuki olarak güvence altına alınarak korunmalıdır. Nasıl ki bir kişinin kendini hukuki olarak savunamama durumunda onu temsil edecek bir avukat tayin ediliyor ve mağduriyetinde kamu davası açılıyorsa, benzer haklara hayvanların hatta asırlık ağaçlarında sahip olması gerekir. Bununla birlikte hayvana değer verirken insanı unutmak doğru bir yaklaşım değildir.

İslam'a göre öncelikle insanın temiz olması gerekir. Bu sebeple İlmihal kitaplarının tamamı temizlik ile başlar. Her ne kadar zaman zaman hatipler bu temizlik bahsinde sözü manevi temizliğe getirseler de önce maddi temizlik gelir. Kur'an-ı Kerimde temizlenenden övgüyle bahsedilmiştir. Hatta ilk inen ayetler Peygamberimize temiz olmayı emretmektedir: *"Ey örtüsüne bürünen peygamber! Kalk insanları uyar. Sadece Rabbini yücelt ve elbiseni temiz tut"* (74/Müddessir, 1-5). Hadislere baktığımızda ise Müslüman, temizdir, bakımlıdır, güzel kokar, saç-sakalı temiz ve bakımlıdır ve etrafını temiz tutar. Bununla birlikte İslam'a göre Müslümanların bitkiler, ağaçlar ve hayvanlara karşıda sorumluluğu vardır. En temel ilke şudur: *Allah güzeldir, güzel olanı sever; temizdir, temizliği sever; kerem sahibidir, cömertliği sever* (Müslim, İmân, 147; Tirmizi, Edeb, 41). Hz. Peygamber *"yeryüzü bana bir mescit ve temizleyici kılınmıştır"* (Buhârî, 7 Teyemmüm, 1) buyurmuştur. Bir yerin mescit olabilmesi için temiz olması gerekir.

Hz. Peygamber bizatihi ağaç dikmiş, dikmeyi ve yetiştirmeyi tavsiye etmiş ve ağaçlara ve bitkilere zarar vermeyi yasaklamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamberin onlarca tavsiyesi bulunmaktadır.

Kıyamet koparken sizden birinizin elinde bir hurma dalı bulunur da kıyamet kopmadan dikmeye gücü yeterse mutlaka onu diksin, bırakmasın (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 184, 191).

Herhangi bir Müslüman bir ağaç diker veya ekin eker de ondan insan, kuş, kurt yerse mutlaka onun için bu bir sadaka olur. (Buhârî, Hars ve Muzara'a, I, III, 66).

Kim bir ağaç diker de büyüyüp meyve verinceye kadar bakımını yaparsa elde edilen her meyvesi Allah katında onun için sadaka olur. (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 374).

*Kim yolcuların ve hayvanların gölgelendiği bir ağacı boşuna ve lüzumsuz olarak ke-
serse, Allah onu baş aşağı Cebenneme atar.” buyurmuştur (Ebû Dâvud, Edeb, 158-
159).*

Hatta Hz. Peygamber savaşlarda bile ağaçlara zarar vermeyi yasakla-
mıştır. Sadece bitkiler değil hiçbir canlıya zarar verilmemesini ya da asgari
zararla sorunu çözmeyi emretmiş ve aslın barış yolu ile sorunları çözmeyi
yeğlemiştir. Ordu komutanlarına ve askerlere çocukların, kadınların ve yaş-
lıların öldürülmemeleri, müsl¹ yapılmaması, kiliselerin yakılmaması, ağaç-
lara zarar verilmemesi, hurma ağaçlarının yakılmaması ve ihtiyaç dışı hay-
vanların kesilmemesi gerektiğini emretmiştir. Hz. Ebû Bekir ise Suriye'ye
Yezid b. Ebû Süfyan kumandasında birlikler gönderirken, ona şu tavsiye-
lerde bulunmuştur: “...Sana şu on şeyi tavsiye edeceğim: Kadın, çocuk ve ayakta
zor duran ihtiyarı öldürme, hurma ağaçlarını sökmeyiniz ve onları yakmayınız,
meyve veren ağaçları kesme, mamur binaları yıkma ihtiyar durumu hariç, hiçbir
koyun, hiçbir inek ve hiçbir deve bile öldürmeyiniz, aruları yakma, kovanları tabrip
etme! İhanet etmeyin ve korkaklık göstermeyin!”(Macit, 2005, s. 98; Nargül, 2024,
s. 230).

Hz. Peygamber insanın hayvanlara karşı merhamet ve sevgi ile hareket
etmesi gerektiğini söylemiş, hayvanlara yapılan her türlü işkence ve zararı
yasaklamıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'e göre onlarda tıpkı insanlar gibi Al-
lah'ın yaratmış olduğu birer varlık ve ümmettirler. Nitekim Kuran-ı Ke-
rim'de *Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlar-
dan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır* (6/En'am, 38) buyrulmuştur. Bu-
nunla birlikte Hz. Peygamberin hayvanlarla ilgili evrensel tavsiyeleri şun-
lardır.

Merhamet edene Allah da merhamet eder; siz yerdekine merhamet edin ki
gökteki de size merhamet etsin (Ebû Dâvud, Edeb 58).

Haksız yere bir serçeyi öldürennden Allah, kıyamet gününde hesap soracaktır
(Nesâi, Dahâyâ, 43/42 (VII, 239))

Abdurrahman İbn Abdullah, babası Abdurrahman Radiyallahu
Anh'dan rivayet eder ki şöyle demiştir: “Biz bir seferde Resûlullah (Sallal-
lahu Aleyhi ve Sellem) ile beraber idik. Resûlullah bir ara bir ihtiyacı için

¹ Müsl; savaşta öldürülenlerin el, ayak, burun vb. uzuvlarının kesilmek suretiyle işkenceye
uğratılmasıdır.

yanımızdan ayrıldı. O sırada hummara denen bir kuş gördük, iki tane de yavrusu vardı. (Kuş kaçtı) yavrularını aldık. Kuşçağız etrafımıza yaklaşip çırpınmaya, kanatlarını çırpıp havada inip çıkmaya başladı. Resûlullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) Efendimiz gelince: “Kim bu zavallının yavrusunu alıp onu ıstıraba attı? Yavrusunu geri verin!” diye emretti. Bir ara, ateşe verdiğimiz bir karınca yuvası gördü. “Kim yaktı bunu?” diye sordu. “Biz!” dedik. “Ateşle azab vermek sadece ateşin Rabbine hastır” buyurdu.” (Ebu Davud, Cihad 122).

Hz. Peygamberin hayatından hayvanlara ve çevreye verilen değer ve bunun iyi bir insan olmaya ve Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olmasını anlatan en çarpıcı ve dramatik örnekler verecek olursak:

Bir adam yolda giderken çok susadı. Hemen bulduğu bir kuyuya indi ve oradan su içti. Sonra kuyudan çıktı bir de ne görsün, kuyunun başına gelmiş bir köpek orada soluyor ve susuzluktan ağzını toprağa sürtüp nemli toprağı yalıyordu. Onu görünce kendi kendine dedi ki, bu köpek de benim gibi çok susamıştır. Hemen kuyuya indi, ayakkabısını su ile doldurdu. Sonra ayakkabısını ağzıyla tutarak kuyudan yukarı çıktı ve çıkardığı suyu o köpeğe içirdi. Bundan dolayı Allah o kulundan memnun oldu ve onu mükâfatlandırdı ve onun günahlarını bağışladı. Arkadaşlarımız “Ey Allah'ın elçisi, bize hayvanlara yaptığımız iyilikten dolayı da sevap mı var?” diye sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Evet, can sahibi her varlığa yapılan iyiliğe sevap vardır.” (Müslim, Selâm, 41).

Bir kadın bir kedi yüzünden Cehenneme girmeyi hak etmiştir. Şöyle ki, kediyi hapsedip bağlayarak ona yemek yedirmede ve (onun) yerin haşerelerinden de yemesine izin vermedi (Buhârî, Bed'ül-Halk, 16).

Hz. Peygamber (sav) zayıflıktan (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve şöyle dedi: “Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! buyurdu (Ebû Dâvûd, Cihâd: 44).

Hz. Peygamber suyun ve doğal çevreninde korunması ve kirletilmesi ve israf edilmemesi gerektiğini de ısrarla vurgulamaktadır.

Abdullah b. Amr'dan rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sav) abdest almakta olan Sa'd'ın yanından geçerken onun çokça su harcamakta olduğunu görünce “Ne de çok su harcıyorsun?” dedi. Sa'd, “Abdest alırken çok su kullanmak israf sayılır mı ki?” diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap verdi:

“Evet, akıp gitmekte olan bir nehir kıyısında olsan bile!” (İbn Mace, Taharet, 48).

İslamiyet’in inanç, çevre ve ahlak arasında kurduğu ilişkinin belki de en tebellür ettiği yer Hac’da giyilen ihram ile ilgili yasaklardır. Mekke şehri ve etrafındaki Harem denilen bölgedeki av hayvanlarının avlanması, bitkilerinin kesilmesi veya koparılması ister ihramlı ister ihramsız herkes için yasaktır. Hatta Mekke bu anlamda sit alanı ilan edilmiştir (Hamidullah, 1981, s. 49). Hz. Peygamber hayatı boyunca çevreyle ve onun korunmasıyla tavsiyelerde bulunmuş ve kendisi de bizzat buna destek vermiştir. O’nun canlı varlıklara ve doğaya olan sevgisini, doğanın ve canlıların korunmasına ilişkin sözlü öğretisi ve fiilen yaptığı şeylerin bütünü, yani çevreciliğini “ekolojik sünnet” olarak isimlendirmek mümkündür (Bayrakdar, 1992, s. 10).

3. İslam Çevre Ahlakı İlkeleri

İslam’ın çevreye bu ölçüde değer verdiğinin şuurunda olan Müslümanlar gerek yaşadıkları çevrenin bakımı ve temizliği ve gerekse bitkilere ve hayvanlara değer verilmesi ve korunması hususun da adeta bir merhamet ve şefkat medeniyeti kurmuşlardır. Örneğin Osmanlı devleti zamanında suyu, çevreyi ve havayı kirletenlere yönelik fetvalar çıkarması, hakikaten kayda değerdir. Çünkü bu fetvalarda bahsi geçen doğal unsurların korunması sağlanmış, aksi hareket edenlere uygun cezalar verilmiştir (Arslan, 2009, ss. 92-97). Daha da önemlisi çevrenin ve canlıların korunması amacıyla İslam coğrafyasının farklı ülkelerinde vakıflar kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet hem de Kanuni dönemlerinde çıkarılan fermanlarla çevreyi koruma talimatı en üst makamdan verilmiştir.

Peki, İslam açısından çevre niçin bu kadar önemlidir ve neden çevreye değer vermek ve onu korumak gerekir? Daha öncede ifade ettiğimiz gibi klasik dönemlerde böyle yaygın bir sorun olmadığı için ahlakçılarımız bu konuda çok fazla bir açıklama yapmamaktadır. Çağdaş dönemde İslam’ın çevreye verdiği değere dair birçok eser kaleme alınmış olsa da sistematik bir İslam çevre kuramı geliştirilmemiştir. Oysa küçük yaştan itibaren inanç ve çevre arasında sağlıklı bir bağ kurulması çevrenin korunması ve imar edilmesi açısından kayda değer bir nitelik taşımaktadır. Bu sistematik çevre kuramı belirli çevre sorunlarını dikkate alarak çevreye bir anlam ve değer

yükler nitelikte olmalıdır. Ayrıca ruhunu İslam'ın bazı temel ilkelerine dayandırmalı ve çevrenin var edicisi olan Allah ile anlamlı bir ilişki kurmalıdır. Ele aldığımız bu konu üzerinde farklı tasnifler yapılmaktadır. Ülkemizde Cafer Sadık Yaran, dört kuram ve sekiz ilkedен oluşan hiyerarşik bir İslam çevre ahlakı önerisi sunmaktadır.

1. *Yararlılık (Menfaat) Kuramı*: Yararlılık veya faydalılık ya da menfaat kuramı; tabiatın, insanın yarar ve menfaatine olduğunu iddia eden inşa merkezli bir yaklaşımdır. Bu kuramın *nimet ve ayet* olmak üzere iki ilkesi vardır. Nimet ilkesi, tabiatın insana dünyevi, biyolojik, bedensel vb. konularda faydalar, menfaatler sağlamasıdır. Ayet ilkesi ise, tabiatın insana manevi, teolojik, ahlaki vb. konularda dersler, delaletler, ibretler vererek epistemolojik, teolojik ve ruhsal gelişimimize yönelik yararlar sağlamasıdır.

2. *Sorumluluk (Mesuliyet) Kuramı*: Çevremizdeki varlıkların bizim faydamıza olup olmamaları açısından değil de onların hakları ve bizim de onlara karşı ödevlerimiz, görevlerimiz ve sorumluluklarımız açısından bakmayı esas alır. Bu kuramın ilkeleri, *emanet ve hilafettir*. Çevre insana Allah'ın emanetidir ve insan yeryüzünün halifesidir.

3. *Erdemlilik (Fazilet) Kuramı*: Bu kuram, çevreye fayda ve sorumluluk açısından değil de gönüllülük ve erdem açısından yaklaşmayı ele alır. *Merhamet ve muhabbet (sevgi)* olmak üzere iki ilkesi vardır. Çevreye karşı sorumluluklarımızı yerine getirmek, çoğu kere, fikhî veya hukuki bir durumdur. Ancak sorumluluğun ötesinde iyilikler yapmak, sevgi beslemek, feragatte bulunmak ise ahlak ve erdem meselesidir.

4. *Bilgelik (Hikmet) Kuramı*: En üst düzeydir. Erdemli davranışlarında ötesinde bir derinliktir. Olaylar ve olguların arka planına vukufiyet ve bunun gerektirdiği gibi davranabilmedir. Çevremizdeki her şeyde olağanüstü bir bilgelik görebilmektir. Bu kuramın iki ilkesi, *ubudiyet ve kutsiyettir*. Her varlık kendi halinde Allah'ı zikreder ve kutsaldır (Yaran, 2010, ss. 139-150, 2012, ss. 129-148).

Şüphesiz Yaran'ın hiyerarşik tespit ve tasnifleri yerindedir. Bununla birlikte ortaya konulacak olan çevre ahlakı kuramı hangi ilkelere dayanmalıdır? sorusuna cevap vermek gerekir. Konuyla ilgili yazan bir kısım araştırmacıların dikkat çektiği noktalar şunlardır: Öncelikle İslam çevre etiğinin

temelini tevhid oluşturur. Yani Allah'ın varlığı ve onun tek olduğu ön kabulü olmadan bu ilkeler doğru anlaşılmaz. Nitekim bazı araştırmacıların tevhid, halife, fitrat, adalet, ibadet, ilim, cemel ve ahiret gibi konulara odaklandıklarını görüyoruz (Haider, 1984, ss. 175-179; Omar Naseef, 1998, s. 13). İkinci olarak tüm bu sorunların çözümünde Allah, evren ve insan arasında doğru bir ilişki kurulması gerekir (Hobson & Abdel Haleem, 1998, ss. 34-42). Üçüncü olarak, çevreyle insanın ahlaki bir ilişkisini olabileceği gerçeği kabul edilmelidir (Dutton, 1998, ss. 57-58). Kuran-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin böyle bir algı inşa ettiği gerçeğine vurgu yapılmalıdır. Dördüncüsü, sorunun kuramla birlikte pratik bir boyutu vardır. Yani bireysel ve toplumsal bir bilincin oluşması için insanların eğitilmesi gerekir. İslam'ın ortaya koyduğu çevre gerçekliğine rağmen İslam ülkelerinin iyi bir örneklik sunamadıklarını görüyoruz (Foltz, 2005, ss. 1-85). Bizce yaşanan çevre problemlerine İslami rehber ilkeler ya da İslam çevre ahlakına dair kuram şu şekildedir:

a. Nimet Olarak Çevre

İnsanın yaşaması için yeme ve içme gibi temel ihtiyaçlara gereksinimi vardır. İnsanlar yiyecekleri ekmeği, meyveyi, eti, sütü ve suyu doğadan karşılamaktadır. Sadece yiyecek ve içeceğe ulaşmak yeterli değildir. İnsanın gıda temininin iki süreci vardır. 1) Yeterli gıdaya ulaşmak, 2) Ulaştığı gıdanın temizlik ve sağlık gibi bir kısım yeterlilikleri karşılaması gerekir. İnsanın yaşamsal varlığını sürdüren gıdalar ve gıdaların niteliği ise çevreye ve çevrenin korunmasına ve temiz tutulmasına bağlıdır. Bu sebeple İslam inancı hem çevreyi hem de çevrenin içindekileri yaşam için nimet olarak görmektedir. Bu yaklaşım özünü Allah'ın Râzık, Na'im, Kerim ve Vehhab isimlerinden almaktadır. Çünkü bizi karşılıksız olarak nimetlendiren ve beklenmedik yerlerden bize rızık veren (65/Talak, 3) Allah'tır. Çevre ve içindekiler sadece insan yaşamı için bir nimet değildir. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar için çevre bir nimettir. Çünkü tüm canlılar gıdaya ve suya ihtiyaç duyar. Aslında tabiatta döngüsel bir nimet ihtiyacı vardır. Şu karşıdaki yeşil bitkilerin yaşamak için suya ihtiyacı vardır, hayvanların beslenmek için bitkilere, insanların ise hem bitkilere hem de hayvanlara ihtiyacı vardır. Aslında çevreye en fazla ihtiyacı olan varlık insandır. Bu sebeple çevreye en fazla insan sahip çıkmalı, onu korumalı ve temiz tutmalıdır. Çevrenin bir nimet olduğu Kuran-ı Kerimde şöyle anlatılır:

Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? (31/Lokman, 20).

Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lütfettiği nimetleri elde edesiniz ve belki şükredersiniz diye denizi istifadenize veren Allah'tır. Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır (45/Casiye, 12-13).

Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur. Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur. O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür! (14/İbrahim, 32-34).

O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır. Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır (16/Nahl, 12-13).

Bir de şunu sor: "Suyunuz çekilirse size akarsuyu kim getirebilir? (67/Mülk, 30).

Bugün dünyada milyonlarca insan açlık ve yoksullukla mücadele ediyor. Sebebi ise dünya nimetlerinin yokluğu değil ya adil olmayan paylaşım ya da israftır. Adil olmayan paylaşım haram lokmadır. İsrâf ise nimetlerin bilinçsiz ve kontrolsüz tüketimidir.

Bu sebeple Allah (cc), *Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez* (7/Araf, 31) buyurarak israfı haram kılmıştır. Adaletsiz nimet dağılımı konusunda ise *O, (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın* (59/Haşr, 7) buyrulmaktadır.

Tüm bunları dikkate alarak bize bir nimet olarak sunulan ve aynı zamanda parçası olduğumuz çevreyi temiz tutmak ve korumak zorundayız. Çünkü bu nimet bizim yaşamımızı devam ettirmektedir. Aynı zamanda bize öylesine verilmiş şeyler değildir. Bunların hepsinden birer birer hesaba çekileceğiz (102/Tekasür, 8).

b. Barınak ve Ev (Yaşamsal Alan) Olarak Çevre

Canlıların kendini güvende hissedeceği bir ev veya barınağa sahip olmak istemesi onların en temel ihtiyaçlarından biridir. Hemen hemen tüm canlılar bir ev veya barınak inşa eder. Barınaklar sayesinde canlılar yaşamlarını güvenle sürdürürler ve dış dünyadan gelebilecek her türlü tehlikeden korunur ve türlerini devam ettirirler. Dünya ve kozmik düzen içerisindekiyle birlikte aslında insanların bu ihtiyaçlarını karşılayan en kapsamlı ve geniş bir barınaktır. Üzerimizde bizi, yukarıdan gelen her türlü tehlikelere karşı tıpkı bir tavan gibi koruyan bir gök kubbe (67/Mülk, 3-2), bu tavana asılmış bizi aydınlatan muhteşem bir avize gibi yıldızlar (67/Mülk, 5), bizi ısıtan bir soba gibi güneş, yaşamımızı ve günlerimiz düzenleyen bir takvim olarak ay (10/Yunus, 5), zemine sabitlenmiş dağlar ve geniş vadiler (21/Enbiya, 31), yaşamaya uygun hale dönüştürülmüş bir zemin (78/Nebe, 6) ve huzurlu bir aile (30/Rum, 21) insanın kendini mutlu hissettiği bir yuva ve bir barınaktır. Bu sadece insan için değil tüm canlılar için böyledir. Bu sebeple insanın yerden göğe bu çevreyi koruması ve değer vermesi gerekir. Bu ilke özünü Allah'ın Hafız, Settâr, Velî ve Mâlik el-Mülk gibi isimlerinden almaktadır. Çünkü Allah koruyan, örten ve gerçek anlamda mülkün sahibi olandır.

c. Bir Kitap ve Kütüphane Olarak Çevre

İnsan düşünen bir varlıktır. İnsanı insan yapan en değerli şey ise aklını kullanması, bilimler ve sanatlarda ilerlemesi ve yükselmesidir. İnsanın sahip olacağı en büyük nimet ise aklını besleyen şeylerdir. Bu sebeple etrafımızı kuşatan çevre, çiçeklerden, ağaçlara, balıklardan kuşlara, bakterilerden dört ayaklı hayvanlara, hücreden kompleks organizmalara, atomdan yıldızlara kadar bir kitaptır ve kütüphanedir. Her bir varlık ve tür bir bilimin laboratuvarıdır. Fizik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik gibi onlarca bilim, her biri bir kitap veya kütüphane olan varlıklar dünyasını araştırmaktadır. Bu yolla insan maddi ve manevi olarak gelişmekte ve ilerlemektedir. Bu yaklaşım özünü Allah'ın Alîm ve Hakîm gibi isimleri oluşturur. Çünkü Allah her şeyi en doğru şekilde bilen ve yarattıklarıyla bildiklerini insanlara öğretendir. Allah-u Teâlâ bu durumu şöyle anlatır:

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu

boş yere yaratmadım, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru! (3/Al-i İmran, 192-193).

Sizi biz yarattık; artık inansanıza! Akıttığınız meniye düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan? Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza! Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: “Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık” (derdiniz). İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz? Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü? Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu çöl yolcularına ve açlık çekenlere bir işaret ve nimet kıldık. Öyleyse ulu rabbinin ismini tesbih et (56/Vakıa, 57-74).

d. Halife'ye Emanet Olarak Çevre

Çevrenin yaratıcısı ve geçek anlamda sahibi Allah'tır. İnsan yeryüzünde yaşıyan bir varlık olduğu için çevreye Allah tarafından yeryüzünün halifesi olarak tayin edilmiş (2/Bakara, 30; 33/Ahzap, 72; 6/Enam, 165) ve çevre ona emanet edilmiştir. Halifenin görevi yeryüzünü zulüm, şiddet ve yıkım ile değil ayetin ifade ettiği gibi imar etmek yani yaşanabilir bir forma dönüştürmektir (11/Hud, 61). Hatta Hz. Peygamberin ifade ettiği “Bir topluluğun efendisi onların hizmetkarıdır” (Deylemî, 1986, s. 324) ilkesince adalet, sevgi, merhamet, yardımlaşma ve dayanışma esaslarına göre yönetmektir. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyurur: *Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin.* (8/Enfal, 27). Yüce Allah yeryüzünü hem maddi hem de manevi hem doğal hem de sosyolojik olarak bir düzen ve denge içerisinde yaratmıştır. İnsan denge üzerine kurulmuş bu çevreyi yaratılışına uygun bir şekilde kullanmalı ve korumalıdır. Aksi takdirde “Düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” (7/Araf, 56) ayetinin muhatabı olur. Bu yaklaşımın özünü Kayyum, Müdebber ve Muktedir gibi isimler oluşturur. Çünkü Allah varlıkları ideal olarak adalet ve merhametle yöneten ve düzen sağlayandır.

e. Sanat ve Tecelli Olarak Çevre

Evren üzerinde araştırma yapan insanlar, varlıkların kaba ve dağınık değil zarif ve düzenli olduklarını gözlemlemektedirler. Aslında basit bir göz ile bile bunu görmek mümkündür. Gökten muhteşem bir sunum ile yağmur ve kar yağmakta, rengârenk çiçeklerle süslenmiş ağaçlar ortaya çıkmakta, kuşlar muhteşem bir senfoni sunmakta, hayvanlar kendilerine tanımlanan fitratları üzere vazifelerini yapmaktalar. Tüm bunlar bir ahenk, uyum, harmoni ve insicam içerisinde olmaktadır. Kuran-ı Kerim’de onlarca ayet bu duruma dikkat çekmektedir. Birkaçını dikkat çekecek olursak: *Biz insanı en güzel şekilde yarattık* (95/Tin, 4), *Gökleri yedi kat üzerine yaratan O’dur. Rahman’ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatalak görebilir misin?* (67/Mülk, 3), *Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyr edenler için onu süsledik* (15/Hicr,16). Düşünürler evrenin bu durumunu tasarım, nizam ve gaye kavramları ile ifade etmişlerdir. Allah varlıkları sadece yaratmamıştır. Onlara estetik bir incelik ve zarafet katarak sanatsal olarak yaratmaktadır. Peki, biz çevrenin bu durumundan ne anlamalıyız? Öncelikle tasarım fikri bizi tasarımcıya götürür (Özalp, 2022, ss. 19-27). Bu sebeple varlıklar Allah’ın tasarımı ise buna saygı duymak ve değer vermek zorundayız. İkinci olarak bu tasarım fikri bizi ilim ve sanatta derinleştirir. Şöyle ki bugün insanoğlunun teknik ve teknoloji noktasında kat ettiği tüm ilerlemeler aslında ilahi tasarım ilham olmaktadır. Bu sebeple hem sanatkâra hem de O’nun sanatına saygı duymak, değer vermek ve onu korumak zorundayız. Bu yaklaşım özünü Allah’ın Mükemmel, Musavvir, Müzeyyin ve Bedî gibi isimlerinden almaktadır. Çünkü Allah sanatla, eşsiz ve benzersiz bir güzellikle süsleyerek yapandır.

f. Kutsal Bir Varlık Olarak Yaşamsal Çevre

İnsanın çevreyle fiziksel ve metafiziksel ilişkisi vardır. Aslında çevremizi kuşatan varlıklarında bu şekilde fiziksel ve metafiziksel boyutu vardır. Dolayısıyla fiziksel ve metafiziksel ilişki ve dengeyi merkeze alan bu yaklaşım hiyerarşik olarak üç boyuttan oluşur. Birinci boyutu çevrenin temiz olmasıdır. Bu yaklaşım özünü Allah’ın *Kuddüs* isminden alır. İslam’a göre çevre temizdir çünkü temiz yaratılmıştır. Kuddüs ismi alemde en azami seviyede tecelli etmektedir. İnsanın dokunmadığı ve yapay olarak inşa etmediği her yer temizdir. Ormanlara ve insandan arınmış başka yerlere baktığımızda ne temizlik işçileri ne temizlik araçları ve malzemeleri olmamasına

rağmen tertemiz ve mis gibi kokmaktadır. Ne zaman ki insan hırs, tamah ve açgözlülük ile bir yere dokunuyorsa orada kirlenme ve yıkım başlıyor. Bu sebeple zaten temiz olarak yaratılmış çevreye, yaratılışına uygun muamelede bulunmak gerekir.

Yaklaşımın ikinci boyutunu ise canlı ve cansız tüm varlıklar oluşturur. Aslında en geniş boyutu budur. Şöyle ki İslam inancına göre cansız bir varlık olan taşlardan tutun, çiçeklere, kedilere, kuşlara ve yıldızlara kadar her şey kendi lisanı ve fitratı ile Allah'ı zikretmekte ve onu anmaktadır. Alem bir mescit tüm varlıklar ise birer zakirdir. Dolayısıyla bu yaklaşım özünün Allah'ın *Sübhân* isminden alır. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır (17/İsra, 44).

Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir (2/Bakara, 74).

Yaklaşımın üçüncü ve en önemli boyutunu yaşamın bizatihi kendisi oluşturur. Özünü Allah'ın *Hayy* isminden alır. Etrafımızdaki çiçekler, ağaçlar, kediler, köpekler ve inekler gibi varlıklar birer canlıdır ve hayat taşımaktadır. Bu dünyada hayattan daha değerli ve kutsal bir şey olamaz. Çünkü hayatı sadece Allah verir. Sadece o Muhyi'dir. Tüm insanları öldürme kabiliyet ve kudretine sahip olabilirsiniz veya öldürebilirsiniz ancak ölmüş tek bir varlığa hayat veremezsiniz. Ne gereksiz yere bir çiçeği koparmak, ne bir kedi ve köpek gibi canlılara zarar vermenin dinde inançta ve vicdanda karşılığı yoktur. Bu sebeple hayata saygı duymak ve değer vermek bir zorunluluktur.

Sonuç

Biyolojik döngü içerisinde biz çevrenin bir parçasıyız, çevrede bizim bir parçamız. Dolayısıyla çevre insanlığın vazgeçilmez ve göz ardı edilemez bir gerçekliğidir. Tarihsel olarak filozoflar çevreye ve sorunlarına pek yer verilmemiş olsa da çağımızda yaşadığımız yerel ve küresel sorunlar insan

zihninin çevreye odaklanmasına neden olmuş hatta zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple çağımızın düşünürleri, politikacılar, ekonomistler ve birçok meslek grubu çevrenin nasıl korunması gerektiğine dair teoriler geliştirmektedir. Hatta ‘çevreciler’ şeklinde özel bir sınıf oluşmuştur. Hatta birçok insan haklı olarak kendini çevreci olarak görmekte ve çocuklarını bu bilinçle yetiştirmektedir. Böyle bir konuya İslam inancının ve Müslüman düşünürlerin ilgisiz kalması düşünülemez. Bu sebeple bir İslam çevre etiğinin nasıl olması gerektiğine dair özünü Kuran-ı Kerim ve Allah’ın isimlerinden alan bir çevre kuramı denemesinde bulunduk. Bu kuramın İslami anlamda çevreye katkı sunması ve çevreyi koruma bilincinin oluşmasına fayda sağlamasını umut ediyoruz. Araştırmacıların yaşanan sorunlardan hareketle daha empirik ve yaşanabilir ve sürdürülebilir niteliğe sahip yeni çevre çalışmaları üretmesi gerektiği kanaatindeyiz. Eğitimin tüm düzeylerinde çevre bilincinin oluşmasına dair dersler okutulmalı, seminer verilmeli ve çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Arslan, E. (2009). Fetvalarda Çevre Kirliliği. *Din ve Hayat, TDV-İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 4.
- Baykal, H., & Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Bayrakdar, M. (1992). *İslam ve Ekoloji*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Deylemi. (1986). *El-Firdevs bi-Me’sûrî'l-Hitâb: C. II*.
- Dutton, Y. (1998). Islam and the Environment: A Framework for Enquiry. İçinde H. Abdel Haleem (Ed.), *Islam And The Environment*. Ta-Ha Publishers Ltd.
- Foltz, R. C. (2005). *Enviromentalism in The Muslim World*. Nova Science Pub.
- Haider, S. G. (1984). Habitat and Values in Islam: A Conceptual formulation of an Islamic city. İçinde Z. Serdar (Ed.), *The Touch of Midas: Science, values and environment in Islam and the West*. Centre for Studies on Science.
- Hamidullah, M. (1981). *Hiz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları* (S. Tuğ, Çev.). Yağmur yayınevi.
- Hobson, İ., & Abdel Haleem, H. (1998). Islam’s Guiding Principles for a Solution to Environmental Problems. İçinde *Islam And The Environment*. Ta-Ha Publishers Ltd.

- Macit, Y. (2005). Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğal ve Fizikî Yapının Masuniyeti. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 95-110.
- McKibben, B. (2006). *Yeter! Genetik Mübendisliği ve İnsan Doğasının Sonu* (F. Çolak, Çev.). Pınar yayınları.
- Nargül, V. (2024). İslam Hukukunda Çevrenin Savaş Sırasında Korunması. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23, 223-249.
- Omar Naseef, A. (1998). The Muslim Declaration on Nature. İçinde H. Abdel Haleem (Ed.), *Islam And The Environment*. Ta-Ha Publishers Ltd.
- Özalp, H. (2022). *Tanrı ve Tasarım*. Eski Yeni.
- Razi, F. (2002). *Tefsir-i Kebir Mefatihu'l Gayb* (S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, & S. Doğru, Çev.; 2. bs, C. 5). Huzur yayınevi.
- Yaran, C. S. (2010). *Ahlak ve Etik*. Rağbet.
- Yaran, C. S. (2012). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*. DEM yayınları.
- Yüksel, Y. (2020). Kur'an'da Fesât Kavramı ve Müfsitlerin Nitelikleri. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 45-80.

Öz: Şehirler, ormanlar, denizler ve gökyüzünün oluşturduğu insanı kuşatan varlık dünyasına çevre denilmektedir. Bu mekanlar insan gibi tüm canlıların yaşam alanıdır. İnsan bu alanların bir parçası olmasına rağmen zamanla buralara zarar vermeye başladı. Teknik ilerlemeye paralel olarak ağaçlar kesildi, toprak ve sular kirlendi ve gökyüzü zehirlendi. Çevre sorunları insanın ve tüm canlı türlerinin geleceğini yok ediyor. Bu sebeple düşünürler yaşanan bu sorunların üstesinden gelmek için çözüm üretmeye başladılar. Bu amaçla yeni çevre kuramları ve çevre ahlakı ilkeleri geliştirdiler. Bu süreçte şüphesiz insanlığa yol gösteren ve evrensellik iddiasında bulunan İslam inancının da yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri bulunmaktadır. Gerek Kuran-ı Kerim'de ve gerekse Hz. Muhammed'in yaşamında çevre önemli bir yere sahipti. Ancak dönemleri itibarıyla yıkıcı çevre felaketleri olmadığı için İslam âlimleri konuya yönelik sistematik bir söylemde bulunmadılar. Ancak bugün Müslümanların çevreye nasıl bakmaları gerektiğine dair sistematik bir çevre kuramı oluşturma zorunluluğu doğmuştur. Çünkü birçok akademik sirkülerde İslam dininin çevre ilkeleri sıklıkla sorulmaktadır. İşte

biz bu makalede İslam çevre ahlakına dair bir yöntem ve kuram geliştirme denemesinde bulunacağız. İddiamız görece olup bu konuda çalışma yapmak isteyen bilim insanlarına perspektif sunma amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, çevre kirliliği, çevre ahlakı, İslam çevre ahlakı kuramı, yöntem.

